

Ida Schwartz

Børneliv på døgninstitution. Socialpædagogik på tværs af børns livssammenhænge

Døgninstitutioner for børn og unge er gennem tiden blevet kaldt meget forskelligt som f.eks. “opdragelsesanstalter”, “børnehjem” eller “behandlingshjem.” (se f.eks. Bryderup 2005). Tilsvarende er døgninstitutionsbørn blevet kategoriseret som “adfærdsvanskelige”, “omsorgssvigtede” eller “behandlingskrævende”. Kategoriseringer, der lægger op til at forstå børnene som *specielle* børn med *særlige* behov i *problematiske* familier. De mange betegnelser viser hen til forskelle i *forståelser* af, hvad problemerne handler om i de professionelle praksisser, der søger at håndtere dem. Disse forskellige *problemforståelser* udgør et af de mest centrale stridspunkter i professionelle diskussioner om, hvilken hjælp der bør ydes.

Forskning indenfor det døgninstitutionelle område kan ikke undgå at blive en del af disse positioneringer indenfor et psykosocialt praksisfelt. Der findes ikke noget sted “udenfor” eller “ovenover” et professionsfelt, hvorfra en forsker kan skabe neutral viden. Det forskningsprojekt,¹ der præsenteres her, placerer sig i feltet ikke blot ved at tage ud-

gangspunkt i en kritik af dominerende problemforståelser, men også gennem en erklæret hensigt om at ville bidrage til praksisudvikling gennem udforskning af forståelsesmåder, der undgår at personliggøre døgninstitutionsbørns og deres forældres problemer. Forskningsprojektets overordnede formål har været at søge viden om en døgninstitutionel praksis gennem anlæggelsen af et *situeret* børnelivsperspektiv, hvilket indebærer, at børnenes problemer forstås som knyttet til deres sociale deltagelse i et hverdagsliv i og på tværs af flere udviklings-sammenhænge. Forskningsprojektet inddrager i forlængelse af denne tilgang mange parters indsigt i døgninstitutionsbørns hverdagsliv, og ikke mindst børns og forældres egne perspektiver på den støtte, de modtager.

Forskningsprojektet har fundet sted på en nærmiljøinstitution kaldet Solhøj, hvor jeg har fulgt ni børn mellem 3 og 14 år over to år. En nærmiljøinstitution er en døgninstitution lokaliseret tæt på børnenes oprindelige miljø. Hensigten med denne institutionstype er at give børnene mulighed for at bevare deres tilknytning til deres kendte daginstitution eller skole, og forældre mulighed for at have kontinuerlig kontakt med deres børn. Jeg lægger ud med at beskrive en situation fra hverdagslivet på Solhøj. Jeg vil introducere Emil, fordi jeg i

1 Artiklen er en lettere omskrivning af mit forsvar for ph.d – afhandlingen: “Børneliv på døgninstitution. Socialpædagogik på tværs af børns livssammenhænge,” indleveret ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier, Syddansk Universitet (2007).

det følgende vil bruge eksempler fra analyser af Emils børneliv til at folde forskningsprojektets pointer ud.

Emil er en dreng på fem år, der nemt påkalder sig både børn og pædagogers opmærksomhed på døgninstitutionen. Han vurderes af pædagogerne som et uroligt og omkringfarende barn. Konflikterne kulminerer ofte omkring spisetid:

Jesper (6) har sat sig ved spisebordet. Line (11) sætter sig en stol væk. De slås for sjov, og Jesper klemmer sine fingre mellem to stole. Line tager om hans fingre og vil trøste. En voksen kommer forbi og siger av, for dølen. De fleste børn samles om spisebordet. Den voksne deler lasagnestykker ud. Emil (5) løber rundt. Jens (10) anviser Emil en plads. Emil hopper og larmer på sin stol. Line retter på ham, og Emil svarer ved at kalde hende "lille lort". Emil skubber til fadet med salat. Nogle ærter triller ud på bordet, og Jesper knipser til dem.

Ramid (11) kommer ind fra fodboldtræningen og fortæller, hvordan det var. Den voksne skærer Jespers mad ud. Jens siger, at det er træls, at Emil råber. Den voksne bakker op. (Lige her var Emil faktisk stille, konstaterer observatøren) ... Jesper driller (kærligt) Line ved at fremsige et børnerim med hendes navn og spiser derefter roligt videre. Både Emil og Jens larmer, og den voksne prøver uden held at kontakte Emil. Jens søger den voksnes opmærksomhed. Den voksne roser Jesper, fordi han sidder så fint og spiser...

Herefter forværres konflikterne med Emil og en pædagog går med ham fra bordet. Han har stort set intet spist.

Denne beskrivelse, der er udarbejdet på et tidligt tidspunkt i forskningsprocessen, bærer præg af min umiddelbare oplevelse af det *mylder* af liv, der kendetegner en spisesituation på en døgninstitution. Det er en ud af mange konfliktfyldte situationer med Emil. Spørgsmålet er, hvordan vi kan forstå sådanne hændelsesforløb både forskningsmæssigt og i socialpædagogisk praksis?

Indenfor udviklingspsykologiske teorier findes der en lang historisk tradition for at

ville måle på normalitet og afvigelse og for at placere problemer knyttet til sociale interaktioner i individer (Burman 1994, Højholt 2001). Teorier, der har haft en sådan gennemslagskraft, at vi nærmest automatisk overvejer, hvad der kan være galt med Emil, siden han ikke vil sidde stille og spise sin mad. Som en selvfølgelig forlængelse af disse tænkemåder dukker overvejelser op om, hvilke familier børnene kommer fra og hvilke dysfunktioner, der kan have præget relationer mellem forældre og børn. Der peges med andre ord ofte ind i familien og i dens individer, når professionelle står overfor børns handlemåder, der umiddelbart opleves som urimelige eller uforståelige.

Mit forskningsprojekt tager udgangspunkt i en kritik af sådanne udviklingspsykologiske bestræbelser på at differentiere og kategorisere mangler eller dysfunktioner ved personer. Problemforståelser, der har som mulig bagside, at børn og forældre *gøres* til "andre". I forhold til Emil er døgninstitutionspædagogerne for eksempel bekymrede over, hvad der kan være galt med Emil og de overvejer tillige, om Emil er en særlig slags barn, der hører hjemme i en anden professionel sammenhæng. Jeg har interesseret mig for sammenhængen mellem professionelles problemforståelser, "*andetgørelse*"² og dertil knyttede udskilningsprocesser, der betyder at børn og forældre flyttes rundt og fordeles mellem forskellige professionelle praksisser. Jeg har været optaget af at udforske problemforståelser i døgninstitutionelle praksisser, der kan overskride sådanne personliggørende tilgange.

Parallelt til disse behandlingsorienterede diskurser findes forskellige socialpolitiske bestræbelser på at demokratisere socialt arbejde i den danske velfærdsstat. Her tænkes på forskellige interessenters forsøg på at gøre

2 Udtrykket "andetgørelse" er hentet fra Staunæs (1998:14), hvor hun med udgangspunkt i Foucaults begreb "othering" har brugt begrebet til at betegne de sociale processer i et asylcenter, der "gør" flygtninge til "andre".

op med det, der sædvanligvis benævnes den formynderiske velfærdsstat præget af eksperttænkning. Socialpolitiske lovreguleringer foreskriver f.eks. *inddragelse* og *samarbejde* og dermed øget ligeværd mellem professionelle og brugere. Umiddelbart positive bestræbelser, der imidlertid efterlader en del spørgsmål, der kun skal antydes her: Hvad er professionalisme, hvis en faglig indsats består i at yde det, brugere efterspørger? (Nissen 1998, Schmidt 1996). Når det handler om Emil i det nævnte eksempel, hvad indebærer inddragelse og samarbejde her? Lovgivningen foreskriver f.eks. at børns meninger skal høres, men hvad betyder det for børnene at blive spurgt? Det rejser spørgsmål om, hvordan forældres synspunkter afvejes i forhold til børnenes, om børn kan eller skal inddrages i alle forhold vedrørende familiens problematiske situation, eller om børn tværtimod har krav på beskyttelse (Bo & Gehl 2005:91). Betyder det f.eks., at et barn skal inddrages i udformningen af de pædagogiske målsætninger, og at det dermed gøres medansvarlige for sin egen behandling? Indebærer inddragelse og samarbejde blot øget personlig ansvarliggørelse og dermed igen en individualisering af sociale problemer blot på andre måder? Der er også knyttet problemstillinger til umiddelbart betragtet positive bestræbelser på at fremme inddragelse af og samarbejde med brugere af velfærdssystemer.

I disse modsatrettede bevægelser mellem professionalisering og demokratisering af psykosocialt arbejde fokuserer forskningsprojektet på følgende problemstilling

“Hvordan håndterer professionelle på en nærmiljøinstitution *samarbejde* med og *inddragelse* af børn og forældre samtidig med, at de yder en fagligt begrundet *udviklingsstøtte* i forhold til børnenes sociale deltagelse i et hverdagsliv på tværs af flere livssammenhænge?”

Forskningsprojektet tager udgangspunkt i en antagelse om, at der er brug for at udvikle andre forståelser af børn og forældres livspro-

blemer end de tidligere nævnte individualiserende tilgange. Med anvendelsen af et begreb som “livsproblemer” lånt af Uffe Juul Jensen (1983) antydes allerede her en synsvinkel, der knytter menneskers problemer til deres liv og dermed til deres livsbetingelser.

Hvad kan inddragelse og samarbejde indebære i en døgninstitutionel praksis, og hvordan kan en socialpædagogisk faglighed, der søger at overskride individualiserende problemforståelser tænkes at se ud? Afhandlingen bidrager med en række empirisk baserede analyser af børneliv på en døgninstitution. Der anlægges med andre ord det, der i kritisk psykologi betegnes et decentreret fokus på en professionel praksis, hvilket betyder, at der søges viden om en professionel praksis ud fra den betydning, brugerne tillægger den i deres livsførelse (Dreier 1993).

Teorigrundlag og centrale begreber

Mit projekt bygger på kritisk psykologi udviklet i en dansk sammenhæng især af Ole Dreier (1993, 1997), Charlotte Højholt (1993, 2001) og Morten Nissen (1998, 2005), og er desuden inspireret af social praksisteori (Lave og Wenger 1995, Lave 1999). Ud fra disse teoretiske perspektiver anskues subjekters læring og udvikling som situeret, det vil sige som knyttet til deres deltagelse i social praksis. Det indebærer et fokus på, hvordan subjekter gennem deres deltagelse i sociale fællesskaber i hverdagslivet tilrettelægger og samordner et personligt liv i og på tværs af flere praksisser i stadig bevægelse. Subjekter betragtes således som medskabere af deres livsbetingelser ud fra hver deres ståsteder, positioner og personlige deltagerbaner i og på tværs af praksisser.

I afhandlingen anlægges et kontekstualiseret syn på børns udvikling, hvilket indebærer en interesse for at udforske de samfundsmæssigt formidlede udviklingsarrangementer som en flerhed af voksne arrangerer for børn, og disse arrangementers betydning i børnenes liv (se også Højholt 2001 og Kousholt 2006).

For at forstå mere om børneliv på døgninstitution ud fra et sådant perspektiv, er det derfor nødvendigt at starte i det almene dvs. i en forståelse af, hvordan barndom i almindelighed er organiseret i vores samfund. Børneliv er et ført liv, organiseret af voksne flere steder. Børn bevæger sig i et hverdagsliv på tværs af udviklingsarrangementer, hvor forældre og professionelle samarbejder om omsorgen for dem. Man kan betragte familie og velfærdsstatslige institutioner som et samlet omsorgsarrangement (inspireret af Ulvik 2005).

Børneliv anskues således i forskningsprojektet som et sammensat liv, idet børn bevæger sig på tværs af flere udviklingskontekster, hvor mange voksne forældre og professionelle har målsætninger for og er engagerede i deres udvikling (Højholt 2001). Praksisser er organiseret *for noget* – der er noget særligt og noget forskelligt på spil. Der er forskellige udviklingsforståelser i brug, dvs. forestillinger om, hvad børn har behov for, og hvad de skal udvikle sig til. Til disse forståelser knytter sig bestemte måder at organisere praksis på, som børnene må orientere sig i forhold til og lære at indgå i. Skolen stiller f.eks. krav om, at børn orienterer sig i forhold til bestemte tidsmæssige opdelinger af dagen, skift i aktivitetsformer og krav om bestemte deltagelsesmåder som f.eks. at sidde stille og have fokus på læreren. Børn forventes at indgå i voksnes organiseringer.

I forskningsprojektet betragtes børns sociale deltagelse i samfundets almene institutionelle kontekster som en væsentlig forudsætning for deres udvikling af samfundsrelevante deltagelsesmåder. Børns udvikling af handleevne i et velfærdssamfund forstås altså som knyttet til deres bevægelser på tværs af mange udviklingssammenhænge, som de lærer noget forskelligt af. Derfor får det betydning, hvordan børn kategoriseres og udpeges som problembørn og udskilles fra samfundets almene udviklingssammenhænge. Disse udskilningsprocesser finder sted i professionelle praksisser. Hvad der fremtræder som et problem knytter

sig til professionelle organiseringer af praksis og til forestillinger om, hvad børn skal lære (Højholt 2001). Børns udvikling af selvstændighed og sociale kompetencer er f.eks. aktuelt i fokus i flere professionelle praksisser. Det fører f.eks. til opdragelsesmæssige idealer om, at børn skal lære at lede sig selv og af egen kraft vide at gøre, hvad der forventes af dem (Fendler 2001). Til tidens udpegning af ønskværdige kompetencer hører tilsvarende definitioner på inkompetencer, hvorved bestemte børns deltagelsesmåder kommer i de professionelle fokus (Appel Nissen & Skov Henriksen 2001). I forskningsprojektet betragtes normalitet og afvigelse som indbyrdes forbundne størrelser, og derfor udgør professionelle forståelser af "problembørn" et centralt omdrejningspunkt.

Livsbetinger betragtes ikke som udvendige strukturer men netop som praksisser, der løbende skabes gennem mange sociale deltagers kooperative bidrag i samfundsmæssigt formidlede praksisser (Dreier 2006). Hvis vi vil forstå noget om børns liv, må vi derfor analysere, hvordan børnene positioneres i disse fællesskaber, er deltagere, marginaliseres eller lukkes ude fra dem. I min forståelse opfattes fællesskaber ikke som særskilt harmoniske, men med inspiration fra Erik Axel (2002a), som mange parterers konfliktende bidrag til skabelsen af fælles handlebetinger. Et fokus på børneliv som analytisk kategori kan altså bidrage til at indfange, at børn er medskabere af deres livsbetingelser gennem deres subjektive engagementer og deltagelsesmåder.

Børneliv på døgninstitution anskues i forskningsprojektet både som arrangeret og levet liv, hvilket ikke er to forskellige størrelser, men to perspektiver på den samme sag. Børneliv kan ikke forstås uafhængig af sociale praksisstrukturer på den ene side og børns konkrete bevægelser og engagementer på den anden. Man kan altså lære meget om børns deltagelsesmåder ved at kigge på deres betinger, og man kan lære meget om deres betinger ved at kigge på deres konkrete handlinger. Pointen

er at betingelser og subjektive deltagelsesmåder må forstås teoretisk som forbundne.

Hvis vi nu anvender de ovenfor skitserede teoretiske perspektiver på eksemplet med Emil, bliver det muligt at få øje på, at Emil ikke bare opfører sig forvirret, han handler som deltager i en konkret praksis, hvor ikke mindst fællesskabet med de andre børn har stor betydning. Det er ikke nemt for Emil at finde en plads i børnefællesskaberne på døgninstitutionen, og han er desuden under skærpet overvågning af de voksne, hvilket betyder, at han får mange skæld ud og bliver rettet på. En opdragelsespraksis de andre børn også tager del i, hvilket ikke gør hans deltagelsesbetingelser nemmere. For at forstå mere om Emils problemer, må vi med andre ord rette vores blik mod hans deltagelse i *hverdagslivet* på døgninstitutionen og andre steder og mod det børneliv, hans mor i samarbejde med mange professionelle arrangerer for ham. Vi må interessere os for de praksisser, Emil deltager i og for hans deltagelsesmuligheder, dvs. hvordan han inddrages eller tværtimod lukkes ude.

Forskningsforståelse, design og metodologiske refleksioner

Børn, der bor på nærmiljøinstitution, deler i mange henseender livsbetingelser med andre børn, og på andre måder er deres betingelser helt anderledes. Døgninstitutionen føjes til den kæde at omsorgsarrangementer børn i almindelighed indgår i og udgør dermed endnu en sammenhæng, som børnene skal orientere sig i forhold til. Omsorgsopgaven, der i vores samfund i forvejen er en delt opgave mellem mange voksne, omfatter nu også døgninstitutionspædagoger og sagsbehandlere. Set ud fra børnenes perspektiver udgør hjem og døgninstitution en kompliceret hjem-institution-sammenhæng, hvor børnene bor flere steder, og mange voksne deltager i omsorgen for dem.

Forskningsprojektet søger at begribe denne kompleksitet konkret ved, at jeg som forsker har foretaget deltagende observationer

- 1) ved at bevæge mig rundt *med* børnene i og mellem deres forskellige institutioner
- 2) ved at observere døgninstitutionspædagogernes samarbejde om at organisere hverdagslivet på døgninstitutionen og
- 3) ved at følge døgninstitutionspædagogernes samarbejde med forældre og andre professionelle om omsorgen for børnene.

Min forskningstilgang er det, der i kritisk psykologi forstås som praksisforskning. Det er en forskningstilgang, hvor forskerens *deltagelse* i praksis betragtes som en måde, hvorpå der forskningsmæssigt kan søges viden om, hvad der er på spil i praksis (se f.eks. (Dreier 1993; Højholt 2005; Nissen 2005)). De udforskede betragtes tillige som medforskere, hvilket betyder, at man i praksisforskning antager, at viden om praksis er fordelt mellem mange parter (Axel 2002b). Børn, forældre og professionelle er positionerede forskelligt og tillige forskellige steder og antages derfor at have forskellige perspektiver på og viden om, hvad der er på spil i praksis. Jeg har søgt at inddrage viden fra alle disse deltagende parters perspektiver. Det betyder, at jeg har interviewet både børn, forældre og professionelle på døgninstitutionen, og professionelle i daginstitution, skole og socialforvaltning. Jeg har deltaget i pædagogiske møder på døgninstitutionen og i tværinstitutionelle møder. Mit materiale er blevet til gennem deltagende observationer og inddragelse af disse mange parters indsigt i børnenes liv på døgninstitutionen, hvor jeg især har haft fokus på konflikter og dilemmaer.

Jeg har bevidst udvalgt en døgninstitutionel praksis, der lægger vægt på at inddrage både børn og forældre, og som jeg derfor forestillede mig, at jeg kunne lære af som forsker. Jeg er både blevet overrasket over de måder, forældre på Solhøj har mulighed for at være en del af hverdagslivet på døgninstitutionen og den meget dialogbaserede pædagogiske tilgang, der præger pædagogikken i forhold til børnene. På den ene side har jeg lært meget om,

hvordan det er muligt at praktisere inddragelse og samarbejde med både børn og forældre på måder, der er usædvanlige indenfor døgninstitutionens område. Fremstillingen af Solhøjs pædagogik i afhandlingen udgør således en *mulighedstype* (Holzkamp 2005:31), der kan udvide vores forståelse af, hvilken pædagogik det er muligt at praktisere i døgninstitutionelle praksisser i et velfærdssamfund.

På den anden side kan man spørge til, om der blot er tale om en forskers begejstrede fremstilling af en tilfældig døgninstitutionel praksis (Schwartz 2005). Om jeg er blevet opslugt af et praksisfelt og reduceret til et talerør for en bestemt pædagogisk forståelse. I forskningsprocessen blev der sat fokus på to børn, der i Solhøjs ellers inkluderende praksis stod i risiko for at blive andetgjort og dermed flyttet til andre steder, hvoraf den ene er Emil. Fokus har været på andetgørelsesprocesser i Solhøjs dialogbaserede praksis. Pointen er her, at mit forskningsprojekt også giver kritik tilbage til et professionelt praksisfelt – ikke som endegyldige svar på problemstillinger, men som bidrag til en løbende dialog om udvikling af socialpædagogisk praksis på døgninstitutioner.

I praksisforskning betragtes forskning som en praksis, men med særlige samfundsmæssigt formidlede målsætninger og opgaver. En forskers deltagelse i en professionspraksis kan altså betragtes som et møde mellem to forskellige praksisser. Man er deltager som andre deltagere, men i en særlig position med specifikke opgaver. For det første har man som forsker mulighed for at *bevæge* sig rundt mellem lokaliteter, situationer og fællesskaber og betragte problemstillinger ud fra mange vinkler og inddrage mange parter perspektiver på dem. For det andet betyder en forskerposition tid til at observere, *reflektere*, *studere* og *drøfte* forskningsspørgsmål og observationer med andre bl.a. i forskningssammenhænge. Pointen er, at man som forsker ikke befinder sig i en overposition, hvorfra man kan udsige, hvad praksis

egentligt handler om, men man har mulighed for at udforske bestemte problemstillinger ud fra en privilegeret position. Min søgeproces har været styret af et ønske om at forstå mere om børneliv på døgninstitution, og det er derfor et børnelivsperspektiv, der har udgjort det samlede fokus i forskningsprocessen.

Hvordan kommer man på sporet af, hvad sociale situationer betyder for børn? Enkeltstående situationer eller udsagn fra børn giver ofte begrænset mening, som i eksemplet med Emil og spisningen. Jeg interviewer f.eks. Emil i mit forsøg på at forstå mere om hans børneliv. Jeg spørger til, hvad han synes er træls på døgninstitutionen, og han svarer, at det er, at cyklen ofte er punkteret:

Emil: "... de gider ikke lave den hele tiden."

Ida: "Nej, hvad så?"

Emil: "Fordi så.. så lader de den bare ligge."

Ida: "Så lader de den bare ligge?"

Emil: "Hm."

Ida: "Så den har været – den har været flad i mange dage?"

Emil: "ja."

Ida: "Hvad gør du så?"

Emil: "Så gør jeg ikke noget."

Ida: "Hvordan kan du så komme ud og cykle?"

Emil: "Det ved jeg ikke."

Ida: "Nej. Det er da træls. Har du sagt til de voksne, at det er træls?"

Emil: "ja."

Ida: "Hvad siger de så?" Emil: "Så siger de nej."

Ida: "Siger de nej? Hvad mener de, når de siger nej?..."

Emil: "Nej, de gider ikke lave den."

Denne lille samtale betragter jeg i første omgang som information af ringe forskningsmæssig betydning. Først senere da jeg gennemlæser mine observationer, der går på kryds og tværs af Emils livssammenhænge, bliver det muligt at sætte netop cyklen ind i en større sammenhæng. Den viser sig at kunne udgøre en nøgle til at forstå hans børneliv og udvikling på døgninstitutionen. Som jeg vil vise i det følgende kan udforskningen af, hvad der

betyder noget for børn, finde sted ved at se ud fra børnene – ud i og på tværs af deres livssammenhænge.

Analytisk fremgangsmåde

Som nævnt tager forskningsprojektet udgangspunkt i en teori om, at livsbetingelser og subjektive deltagelsesmåder er forbundne. Spørgsmålet er, hvordan man analytisk får greb om at forstå og analysere livsbetingelser? I kritisk psykologi bruges *handlesammenhænge* (Nissen 1998) som et begreb for lokalt organiserede mål-middel-sammenhænge. Jeg har fundet det vanskeligt at forstå døgninstitutionen som én handlesammenhæng, der kan give mening set ud fra både børns, forældres og professionelle perspektiver. Døgninstitutionen er f.eks. på en og samme tid et professionelt praksisfællesskab (Mørch 2003) og en livssammenhæng for børn. Derfor er forskningsprojektets empiriske materiale blevet analyseret med fokus på de mange fællesskaber mellem børn, mellem voksne og tillige mellem børn og voksne. Disse karakteristika af fællesskaber er blevet brugt som konkrete måder at fremstille børnenes sociale betingelser på (se senere).

Jeg har desuden set på disse fællesskaber ud fra mange forskellige parterers perspektiver på dem. Inddragelse af mange parterers perspektiver skal ikke opfattes som et forsøg på at skabe en mere sand beskrivelse af, hvad børneliv på døgninstitution egentligt går ud på. Inddragelse af mange parterers perspektiver skaber nærmest tværtimod et mere sammensat og kompliceret billede.

Hvad betyder disse fællesskaber, sammenhænge og steder for børnene, og hvordan oplever de bevægelserne mellem dem? I analysearbejdet blev det klart for mig, inspireret af Ole Dreier (2003), at det var nødvendigt at følge enkeltbørns deltagerbaner for at indfange subjektive betydninger. For at forstå hvad disse praksiskonstellationer betyder i et børneliv, må man forankre analyserne i en udforskning af børns konkrete engagementer og bevægelser.

Disse betydninger kan ikke så nemt indfanges gennem kondensering eller kodning. Det centrale går nemt tabt, fordi man endnu ikke ved, hvad man søger efter, før man har fået øje på det. Arbejdet handler i stedet om at fremanalysere forbindelser mellem sociale betingelser og børns grunde til at handle, som de gør, og det indebærer, at man udforsker børnenes deltagerbaner på kryds og tværs af det indsamlede materiale.

I eksemplet med Emil er det først sent, at jeg får øje på cyklens betydning. Cyklen viser sig at udgøre et centralt fælles tredje for børnene i deres hverdag på døgninstitutionen. Børnene cykler rundt i området – store og små børn sammen. Med cyklen som redskab virker den ellers urolige Emil koncentreret og kompetent. Han foretager avancerede vendinger i gruset og bremser elegant op lige foran mine fødder. For Emil bliver cyklen et redskab til deltagelse i børnefællesskaberne på Solhøj og til at udvikle venskabet med Jesper, hvilket markerer en vending i hans ophold. Set ud fra Emils perspektiv er det et afgørende spørgsmål i hans børneliv, om cyklen er punkteret eller ej.

Forskningsprojektets bidrag

I det følgende vil jeg give en kortfattet karakteristik af de forskellige sociale fællesskaber børn på en døgninstitution deltager i. Jeg vil slutte af med give et indblik i, hvilke forståelser en analyse af Emils deltagerbane i disse fællesskaber kan bidrage med.

1) Fællesskaber bestående af pædagoger og børn på døgninstitutionen.

Det er pædagoger, der organiserer hverdagslivet på døgninstitutionen og på Solhøj lægger man vægt på at have så få faste regler som muligt og på at inddrage børnene i dialogbaserede forhandlinger om hverdagslivets mange spørgsmål. Sengetid forhandles f.eks. med det enkelte barn og afstemmes i forhold til barnets befindende og gøremål den efterfølgende dag.

Børnene har stor bevægelsesfrihed i deres fritid indenfor i døgninstitutionens mange små rum og udenfor i lokalområdet med lege – og boldpladser. Børnene er sammen på kryds og tværs, bader sammen og sover hos hinanden. I weekenden får børnene f.eks. lov til at se video og sove sammen på madrasser i døgninstitutionens stue. Pædagogerne lægger vægt på at regulere hverdagen fleksibelt i forhold til enkeltbørns og børnegruppens sammensætning og behov.

Pædagogerne søger bevidst at tolke børnenes eventuelt uhensigtsmæssige handlemåder som et udtryk for, at de er ulykkelige. Årsager til problemer lægges derfor udenfor børn og forældre som personer og henføres til deres vanskelige livssituation. Det børnene tænkes at have brug for er omsorg – ikke krav om udvikling.

Der finder imidlertid også andetgørelsesprocesser sted på Solhøj som i eksemplet med Emil. Når pædagogerne oplever, at deres hjælp ikke nytter (Appel Nissen 2005), overvejer de, hvad der kan være galt med Emil, og om han har brug for en særlig behandling til at komme videre i sin udvikling.

2) Aldersmæssigt varierede børnefællesskaber.³

Børnegruppen på døgninstitutionen består på undersøgelsestidspunktet af en aldersmæssigt varieret børnegruppe fra 3 – 14 år. Hertil kommer to unge omkring 18 år, der er delvist indskrevne. Det er børnene, der gør mig opmærksom på, hvor meget børnefællesskaberne betyder for dem. Et barn tegner f.eks. Solhøj ved at tegne alle børn i deres senge. Der er ingen voksne på tegningen og i et splitsekund bliver det klar for mig, at der kun bor børn her. En døgninstitution er et

børneunivers, hvor voksne kommer og går. Børnenes fælles liv er præget af mange fællesskaber på tværs af børnegruppen med både konflikter og venskaber. Børnene skaber over tid søskendeligende relationer, hvor de store både drager omsorg for og driller de små. De større børn har netop mulighed for at positionere sig som store gennem afvisning af de små som irriterende. Børnenes engagementer i hinanden og i fælles gøremål på tværs af alder ser ud til at skabe sociale mulighedsrum for udvikling af gensidighed og håndtering af konflikter i sociale fællesskaber. Det er en pointe i forskningsprojektet, at børnene ser ud til at bruge *hinanden* til at skabe kontinuitet og mening i et børneliv præget af opsplitning og brud. Børnegrupper på døgninstitutioner beskrives ofte som destruktive og modstillede de professionelle, der varetager omsorgen for børnene (se f.eks. Stokholm 2006a & 2006b). Mit projekt peger på, at de måder, hvorpå børn bruger hinanden på en døgninstitution, er tæt forbundet med karakteren af den omsorgspraksis, professionelle skaber. En meget dialogorienteret socialpædagogisk praksis ser ud til at hæmme forekomsten af en "mur" mellem pædagoger og børn.

3) Familiemæssige fællesskaber med dertil hørende netværk.

Børnene gør sig mange tanker om både forældres og andre betydningsfulde voksnes og børns befindende. Savn af forældre og søskende fylder meget i hverdagen, og børnene værdsætter kontakt og samvær med familiemæssige relationer højt, også selvom det ind imellem kan være meget konfliktfyldt og følelsesmæssigt svært.

Børnene lever som en del andre danske børn i sammensatte familiekonstellationer, hvor personer, de ikke er forbundet biologisk med også er betydningsfulde for dem. Børnene giver udtryk for, at deres forældre har stor betydning, selvom familiens liv har været præget af brud, konflikter og svigt. Pædagogerne på

3 Betydningen af børns fællesskaber er blevet udforsket af flere indenfor kritisk psykologi se f.eks. Højholt 2001, Kousholt 2006. Der kan desuden indenfor døgninstitutioner peges på antropologiske studier af Stokholm 2006a og 2006b.

Solhøj lægger vægt på at understøtte kontakten mellem forældre og børn, og at hjælpe børnene med at håndtere de konflikter, der opstår. Tankegangen på Solhøj er, at omsorgen for børnene bedst varetages gennem inddragelse og accept af deres forældre. Solhøjs praksis kan i et børneperspektiv bruges til at pege på muligheden for at anskue hjem og døgninstitution som et samlet omsorgsarrangement (se også Schwartz og Madsen 2003).

4) Fællesskaber mellem forældre, døgninstitutionspædagoger og børn.

Solhøj har set i en døgninstitutionel sammenhæng et meget usædvanligt forældresamarbejde. Forældre understøttes i at have daglig kontakt med deres børn enten via besøg eller ved telefonisk kontakt. Forældre inviteres til at deltage i omsorgen for deres børn så meget de magter, hvilket kan indebære deltagelse i møder med pædagoger, lærere og socialrådgivere på døgninstitutionen og i forhold til børnenes øvrige livssammenhænge.

Forældre kan deltage i hverdagslivet på Solhøj, spise sammen med pædagoger og børn, putte deres børn og sove på en madras ved siden af deres barn, hvis et barn savner sin mor eller det er blevet for sent at tage bussen hjem. Børnene giver over for mig udtryk for, at de sætter stor pris på, at deres forældre kan være med i hverdagen på Solhøj – især hvis mange konflikter hjemme betyder, at børnene i en periode ikke kan komme hjem. Døgninstitutionen ser ud til at kunne udgøre et rum, hvor forældre i kortere tidsrum kan lægge lidt afstand til deres livsproblemer. Via deltagelse i Solhøjs fællesskaber kan forældre bevare og udvikle deres forældreskab under barnets ophold.

Forskningsprojektet peger på, at forældre-erne ikke kan anskues som en statisk størrelse, men tvært imod må ses i relation til de professionelle praksisser, forældre udøver deres forældreskab i forhold til. Hvad forældre kan alene er ikke det samme som det, de kan i et

samarbejde med andre. Det leder opmærksomheden hen på, at forældre alment udøver deres forældreskab i samarbejde med voksne flere steder.

5) Fællesskaber i daginstitution, skole og fritidsliv.

De oprindelige intentioner med at oprette nærmiljøinstitutioner var, som tidligere nævnt, at give børn mulighed for at forsætte i deres kendte daginstitution eller skole. For en del børn betyder dette ikke nødvendigvis, at børnene går i almindelig børnehave eller skole. Nogle børn er helt eller delvist inkluderet i normalsystemet og andre er ekskluderet til eksterne dagtilbud. Børnenes betingelser er derfor meget forskellige. Nogle børn er på det, jeg i afhandlingen har kaldt "tålt ophold", hvilket vil sige, at deres tilstedeværelse kun lige bliver accepteret i børnehave eller skole, mens man venter på iværksættelse af andre foranstaltninger. Tilrettelæggelsen af et godt børneliv for børnene ser i det hele taget ofte ud til at trække ud. Man venter på psykolog-rapporter, observationer, udredninger, ledige pladser og endelige beslutninger om, hvordan fremtiden skal tegne sig for børnene. Nogle børn befinder sig derfor ofte i venteposition i tilbud, alle parter rundt om børnene betegner som utilstrækkelige. Professionelle, der er knyttet til børn i venteposition, giver udtryk for bekymring og afmagt. De har mange forestillinger om, at børnene burde være andre steder, hvilket i sig selv skaber barrierer i samarbejdet med både døgninstitutionen og børnenes forældre.

Samarbejdet mellem børnenes mange voksne, professionelle og forældre, er ofte konfliktfyldt. Der er stor uenighed om, hvordan familiens og børnenes problemer skal forstås, og hvad der bør sættes i værk. Diskussioner der på mange måder kobler sig til almene opdragsmæssige diskussioner: om børn har brug for at udvikle selvbestemmelse i relationer præget af tillid, eller om de omvendt har brug

for at lære at indordne sig under faste rammer. Disse diskussioner føres ofte i forlængelse af professionelles oplevelse af afmagt overfor børnenes handlemåder. De mange professionelle prøver at håndtere problemer hver deres steder, men er ofte usikre på hvad, der virker på hvilken måde. Når omsorgsopgaven ikke opleves som en fælles opgave, er der risiko for, at professionelle bliver usikre på, hvad professionelle gør andre steder og om andre måske sidder inde med "nøglen" til at håndtere det, man opfatter som børnenes uhensigtsmæssige handlemåder.

Mit materiale peger på, at professionelles oplevelse af *afmagt* ser ud til at fremme forståelser, der placerer problemer inde i børnene. De steder, hvor parterne oplever at samarbejdet virker på tværs af institutioner, har man skabt en praksis med hyppige konkrete udvekslinger om barnets hverdag dets forskellige steder. Man udveksler gensidigt ideer til handlemuligheder. Konkret problemløsning med barnet i centrum ser ud til at fremme en oplevelse af at være inde i et samarbejde og at trække på samme hammel, hvilket ser ud til at modvirke oplevelsen af afmagt. Professionelles oplevelse af at være inde i et samarbejde, der kan håndtere konkrete problemer knyttet til børnenes hverdagsliv, synes at fremme en opfattelse af, at børnenes handlemåder er begrundede og forståelige.

Emils deltagerbane

Jeg vil nu vende tilbage til Emil og hans deltagelse i døgninstitutionens måltider⁴, som blev nævnt i indledningen. Emil befinder sig på vippen til at blive lukket ude af Solhøjs fællesskaber både blandt børnene og mellem børn og voksne. Døgninstitutionspædagogerne oplever stigende afmagt i forhold til Emil og de mange konflikter, hvilket giver anledning til, at hans situation behandles mere indgående på

et pædagogisk møde. Konflikterne med Emil kunne have givet anledning til, at pædagogerne havde tænkt i spisetræning, stram strukturering af spisesituationen eller måske i opstilling af konsekvenser for dårlig opførsel. I stedet går de en anden vej. Man enes om at ændre pædagogisk praksis i forhold til Emil. I stedet for at skælde ud, beslutter pædagogerne at arbejde på at inddrage Emil mest muligt i fællesskabet omkring spisningen. Man beslutter, at det er lige meget om Emil tager to eller ti rødbeder, bare han oplever at børn og voksne vil være sammen med ham.

Denne nye strategi mindsker konflikterne i hverdagen men ikke på nogen entydig måde. Strategien får måske mest indflydelse på pædagogerne. De mange bestræbelser på at ville have Emil til at opføre sig ordentligt har stresset pædagogerne, og nu hvor man har valgt at sætte fokus et andet sted, kan alle slappe mere af i en oplevelse af, at Emils deltagelsesmåder er en fælles opgave, der ikke umiddelbart kan løses.

Samtidig med disse diskussioner har Emil en svær tid i daginstitutionen, hvor han er på det, jeg har kaldt tålt ophold. Daginstitutionspædagogerne oplever afmagt og ser helst at Emil flyttes til et andet sted. Emils situation kan anskues som fastlåst i begge hans to vigtige livssammenhænge. Emil får imidlertid tildelt en støtteperson på døgninstitutionen, der konsekvent forstår hans handlemåder som begrundede i hans forsøg på deltagelse, og hun hjælper ham konkret ved at støtte ham i at forhandle deltagelsesmuligheder i forhold til de andre børn.

For at forstå, hvad der for alvor bringer Emil ind i en konstruktiv udvikling må vi vende blikket mod Emils konkrete børneliv og til venskabet med Jesper. Det er et venskab, der udvikler sig med cyklen som redskab. De to børn ses ofte på cykelture sammen rundt i nabolaget i løbet af foråret og sommeren. Jeg observerer f.eks., hvordan børnene har saftflasker spændt bag på bagagebærerne med

4 Emils deltagelse i døgninstitutionens måltider analyseres mere udførligt i Schwartz (2006).

elastikker og Jesper har Emils T-shirt på, mens Emil cykler med bar overkrop.

De to børn opbygger et fællesskab omkring deres fælles engagement i cykling, der også får afsmittende betydning i forhold til Emils deltagelse i døgninstitutionens måltider. Emil begynder at forstå betydningen af måltider som sociale rum for udveksling af informationer og forhandling om aftaler. Emil udvikler sin sociale deltagelse ved at kombinere fælles spisning, indgåelse af aftaler om leg, fælles interesse for cykling og et overskud til at hjælpe vennen Jesper med at øse op:

Emil og Jesper laver aftaler om, hvad de skal efter maden og hvem der skal køre på hvilken cykel. Børnene falder til ro og spiser. Der bliver ikke sagt så meget. Emil bliver på et tidspunkt urolig, og CAMILLA siger: "Emil vil du være sød at lade være." (Han stopper). Emil skal hælde op til Jesper. Jesper vil kun have sovs. Emil: "Kun sovs?"

Jesper: Ja. Og nogle boller.

Emil øser omhyggeligt op.

Eksemplet kan bidrage til en forståelse af, at det giver begrænset indsigt at forstå børns handlinger ud fra et fokus på "adfærd" eller "færdigheder" i enkeltstående situationer løsrevet fra en forståelse af deres samlede børneliv. Hvis det professionelle blik fastlåses af konflikter i enkeltstående situationer, hvor børn ikke efterlever bestemte sociale normer, mister vi forståelsen for, hvad børn kan, når de inddrages i fællesskaber, og der skabes deltagelesmuligheder, hvor børnene kan tage del i det fælles, der er på spil.

En dag er jeg sammen med pædagoger fra Solhøj hjemme hos Emil for at hente ham, og da kommer han os i møde kunstfærdigt cyklende ned ad ejendommens trapper med den største selvfølgelighed. I entreen til familiens lejlighed står en avanceret herrecykel, der tilhører hans mors kæreste, og i samme sekund kommer jeg i tanke om, at Emils mor klarer det meste af sit kørselsbehov på cykel, og at hun godt kan lide at cykle. Da jeg kommer for

at interviewe Emils mor anden gang, fortæller hun om familiens nyligt overståede sommerferie, der bestod af en cykeltur til Jylland. Emil cyklede i front det meste af vejen. I den forstand er cyklen et redskab for Emil til at etablere et fælles tredje, der binder hans liv sammen på tværs.

Den handleevne Emil får i spil på døgninstitutionen først og fremmest i samværet med vennen Jesper, lykkes det ham ikke at bruge i daginstitutionen. I daginstitutionen forbliver Emil marginaliseret, og der etableres aldrig et samarbejde mellem pædagogerne de to steder. Daginstitutionen som udviklingsrum gør det ikke muligt for Emil at bruge sin handleevne her. Emils verdener forbliver polariserede, og omsorgen for ham gøres ikke til en fælles opgave på tværs af de to institutioner. Emils sociale deltagelse bevæger sig derfor på nogle livsområder i konstruktive retninger, mens den på andre områder stadig er konfliktfyldt og fastlåst. Forskningsprojektet peger således på, at det har stor betydning for børns deltagelse, at professionelle samarbejder om at udvikle deres problemforståelser og handlemuligheder ud fra et børnelivsperspektiv på tværs af institutioner. Analyserne af Emils livssituation kan også pege på en almen problematik, der omhandler, hvem der har ansvaret for at følge døgninstitutionsbørnenes liv på tværs og undersøge kvaliteten af deres hverdagsliv i forskellige livssammenhænge.

Et situeret børnelivsperspektiv i en døgninstitutionel kontekst

Afhandlingen peger således på en mulighed for at forstå døgninstitutionsbørns problemer og handlemåder som begrundede i deres oplevelse af deres konkrete livsbetingelser og her udgør professionelles egne praksisser en betydningsfuld del. Et børnelivsperspektiv, der går på tværs af døgninstitutionsbørns livssammenhænge og analyserer børnenes deltagelse i mange forskellige fællesskaber, kan skabe et bredere fundament for at udforske, hvad der

er på spil for et barn i og på tværs af de fællesskaber, det bevæger sig i. Ud fra et sådant perspektiv kan døgninstitutionsbørns livsproblemer knyttes til almene problematikker i barndommen i et velfærdssamfund, der handler om at kunne være med og kunne tage del i sociale fællesskaber i forskellige samfundsmæssigt arrangerede udviklingskontekster.

Professionelles samarbejde om at udvikle en konkret funderet begribelse af børns handlegrunde kan bidrage til at undgå andetgørelse. Afhandlingen er som helhed et eksempel på forståelser af børn og forældres livsproblemer, der søger at overskride individualiserende udviklingspsykologiske tilgange. Forståelser, der kan bruges som afsæt til at pege på, at professionelle kan støtte børn og forældre i forhold

til deres livsproblemer, ikke ved at fokusere på "behandling" af individer, men gennem inddragelse af og samarbejde med børn og forældre om udvikling af børnenes sociale deltagelsesmuligheder.

Med afsæt i disse overordnede pointer vil jeg nu præcisere, hvordan forskningsprojektet bidrager til at udvikle allerede eksisterende forståelsesmåder indenfor det døgninstitutionelle område ved at sætte en kritisk psykologisk teoriforståelse i spil i forhold til Solhøjs usædvanlige døgninstitutionelle praksis. Opsamlingen skal forstås som et forsøg på at pege på, hvad et situeret børnelivsperspektiv kan bidrage til at få øje på i en døgninstitutionel praksis:

Fra et fokus på børnene adskilt fra deres forældre	til at tænke familie og døgninstitution som et samlet omsorgsarrangement for børn
Fra fokusering på betydningen af pædagog – barn relationen	til et fokus på betydningen af børns multiple fællesskaber bestående af forældre, øvrige netværk, pædagoger og børn flere steder.
Fra et fokus på "anerkendende relationer"	til en forståelse af anerkendelse, som knyttet til subjekters mulighed for at tage del i og udøve indflydelse på fælles handlebetingelser.
Fra et fokus på mangler ved barnets personlighedsmæssige egenskaber	til et fokus på pædagogisk organisering af sociale deltagelsesmuligheder
Fra et fokus på udvikling af isolerede færdigheder eller adfærdstræk hos barnet	til et fokus på børns udvikling af handleevne gennem deres sociale deltagelse i og på tværs af flere steder, aktiviteter og fællesskaber – at børn lærer ved at forbinde engagementer flere steder til nye handlemuligheder
Fra et fokus på børn som enkeltstående individer	til et fokus på betydningen af børns fællesskaber
Fra en fokusering på barnet i egen døgninstitutionel kontekst	til et fokus på børneliv på tværs og på døgninstitutionspædagogers samarbejde med forældre og professionelle andre steder

Litteratur

- Appel Nissen, Maria & Lars Skov Henriksen (2001). Børns problemer – det sociale problem. *Dansk Sociologi*, 12:4, s. 45-64.
- Appel Nissen, Maria (2005). *Behandlerblikket: Om sociale problemers tilblivelse, intervention og forandring i socialt arbejde med familier og børn med udgangspunkt i analyser af behandlingskommunikation på døgninstitutioner for familiebehandling*. Aalborg Universitet: Ph.d. afhandling ved Institut for Sociale Forhold og Organisation.
- Axel, Erik (2002a). *Regulation as Productive Tool Use – Parrticipatory Observation in the Control Room of a Destrict Heating System*. Roskilde: Roskilde University Press.
- Axel, Erik (2002b). Betydninger som aspekter ved produktiv redskabsbrug. En undersøgelse af regulering i et kontrolrum. *Nordiske Udkast* 30:1, s. 36-58.
- Bo, Karen-Asta & Ingrid Gehl (2005). Børnesamtalen. I: Annette Munch (red). *Forskning og socialt arbejde med udsatte børn og unge – en antologi*. Åbenrå: UFC Børn og unge.
- Burman, Erica (1994). *Deconstructing Developmental Psychology*. London: Routledge.
- Bryderup, Inge M. (2005). *Børnelove og socialpædagogik gennem hundrede år*. Randers: Klim.
- Dreier, Ole (1993). *Psykosocial behandling, en teori om et praksisområde*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Dreier, Ole (1997). *Subjectivity and Social Practice*. Aarhus: Center for Health, Humanity, and Culture.
- Ole Dreier (2003) Learning in Personal Trajectories of Participation. In Stephenson, N., Radtke, H. L., Jorna, R. J. & Stam, H. J. (eds). *Theoretical Psychology. Critical Contributions*. Concord, Canada: Captus University Publications, 20-29.
- Dreier, Ole (2006) Imod abstraktionen af struktur. *Nordiske Udkast* 34, 1, 3-12.
- Fendler, Lynn (2001). Educating Flexible Souls: The Construction of Subjectivity through Developmentality and Interaction. In: Kenneth HultQvist & Gunilla Dahlberg (ed.). *Governing the child in the new millennium*. NY: Routledge Falmer.
- Holzcamp, Klaus (2005). Mennesket som subjekt for videnskabelig metodik. *Nordiske Udkast* 33:2, s. 5-33.
- Højholt, Charlotte (1993). *Brugerperspektiver. Forældres, læreres og psykologers erfaringer med psykosocialt arbejde*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Højholt, Charlotte (2001). *Samarbejde om børns udvikling. Deltagere i social praksis*. København: Gyldendal.
- Højholt, Charlotte (red.) (2005). *Forældresamarbejde. Forskning i fællesskab*. København: Dansk psykologisk Forlag.
- Jensen, Uffe Juul (1983). *Sygdomsbegreber i praksis. Det kliniske arbejdes filosofi og videnskabs-teori*. København: Munksgaard.
- Kousholt, Dorte B. (2006): *Familieliv fra et børneperspektiv*. Ph.d. Afhandling ved Roskilde Universitetscenter. Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1995). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. NY: Cambridge University Press.
- Lave, Jean (1999). Læring, mesterlære, social praksis. I: Klaus Nielsen & Steinar Kvale (red.). *Mesterlære. Læring som social praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Mørck, Line Lerche (2003). *Læring og overskridelse af marginalisering. Studie af unge mænd med etnisk minoritetsbaggrund*. Aarhus: Ph.d. afhandling Psykologisk Institut, Aarhus Universitet.
- Nissen, Morten (1998). *Brugerindflydelse og handlesammenhænge i psykosocialt arbejde*. Aarhus: Afhandling ved Aarhus Universitet: Center for Sundhed, Menneske og Kultur, Institut for Filosofi.
- Nissen, Morten (2000). *Projekt gadebørn*. Frederikshavn: Dafolo.
- Nissen, Morten (2005) The subjectivity of participation. Sketch of a theory. *Critical Psychology* 15, 151-179.
- Schmidt, Lars-Henrik (1996). Viljen til synliggørelse af kvalitet i det offentlige. Om kvalitet brugerservice og ledelse. *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* nr. 6 s. 324-335.
- Schwartz Ida (2005). Deltagelse og samarbejde i praksisforskning. *Tidsskrift for Socialpædagogik* nr. 15.

- Schwartz, Ida & Kaj Madsen (2003). Døgninstitutionen som en del af familiens netværk. *Social Kritik* nr. 89, s. 62-69.
- Schwartz, Ida (2006). Børns udvikling af social deltagelse på døgninstitution. I: Tine Egelund og Turf Böcker Jakobsen (red.). *Behandling i socialt arbejde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Schwartz, Ida (2007). *Børneliv på døgninstitution. Socialpædagogik på tværs af børns livssammenhænge*. Afhandling ved Institut for Filosofi, Pædagogik og Religionsstudier, Syddansk Universitet.
- Staubæs, Dorthe (1998). *Transitliv. Andre perspektiver på unge flygtninge*. København: Politisk Revy.
- Stokholm Anja (2006a). "Vi er altid en stor flok": fællesskab i børnegruppen på døgninstitution. I: Ole Steen Kristensen (red.). *Mellem omsorg og metode – tværfaglige studier i institutionsliv*. Viborg: Forlaget PUC.
- Stokholm Anja (2006b). At finde sin plads: Hierarki i børnegruppen på døgninstitution. I: Ole Steen Kristensen (red.). *Mellem omsorg og metode – tværfaglige studier i institutionsliv*. Viborg: Forlaget PUC.
- Ulvik, Oddbjørg Skjær (2005). *Fosterfamilie som seinmoderne omsorgsarrangement: En kulturpsykologisk studie av fosterbarn og fosterforeldres fortellinger*. Oslo: Avhandling til Dr. Psycholgraden, Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo.